

Beke László

DUCHAMP, ALTORJAI, ISTEN, HALÁL, ÁLDOZAT*

Van néhány ember a világon, akit magamhoz nagyon közel érzek, még akkor is, ha személyesen nem ismerem. Jindřich Chalupecký közéjük tartozik. Valószínűleg azért, mert hasonló feladatot vállalt — nehezebb körülmények között — Prágában, mint én Budapesten. Fantasztikusnak tartom, hogy reakciói olyan frissek, mintha 40 évvel fiatalabb lenne (olvastam néhány éve a Kunstforumban egy rövid nyilatkozatát, melyben a pornográfiával vádolt Lynda Benglist veszi védelmébe); a mai művészet olyan sorskérdéseit elemzi, amit sokan kimondani sem mernek (Art and Sacrifice, in: flash art 80—81. 1978). Úgy tudom, készen áll Duchamp-monográfiája, mely az általam ismert előzetes közleményeiből ítélve (Opus International 49. 1974, Studio International Jan—Feb. 1975) rendkívül jelentős munka lehet. Mivel Duchamp számomra a modern művészet legfontosabb alakja (akinek jelentőségével ma talán egyedül Joseph Beuys vetekedhet), róla írok Jindřich Chalupecký-nck néhány szubjektív gondolatot: ne tudományos értekezésnek tekintse, hanem tisztelgő magánlevélnek. Fogadja szeretettel — remélem, hogy még személyesen is hallhatom válaszát.

*

A legvégső kérdés Duchamp-mal kapcsolatban, ami évek óta foglalkoztat: viszonya Istennel. Olyan kérdés, amire természetesen nem adható egyértelmű válasz, mégsem tekinthető értelmetlennek. Pierre Cabanne írja interjúkötetében, hogy egyetlen kérdés váltott ki Duchampból élénk reakciót: hisz-e Istenben (Marcel Duchamp: Ingénieur du temps perdu. Entretiens avec Pierre Cabanne. Paris 1977. 10.). Duchamp ezt válaszolta:

* Készült 1979-ben egy Jindřich Chalupecký-émlékkönyv számára, mely mindössze néhány (vagy egy?) kéziratot példányban jelent meg Prágában a kiváló cseh kritikus és Duchamp-szakértő 70. születésnapjára.

„Non, pas du tout. Ne dites pas cela! Pour moi, la question n'existe pas. C'este une invention de l'homme. Pourquoi parler d'une telle utopie? Quand l'homme invente quelque chose, il y a toujours quelqu'un pour et quelqu'un contre. C'est une imbécillité folle d'avoir créé l'idée de Dieu. Je ne veux pas dire que je ne sois ni athée, ni croyant, je ne veux même pas en parler. Je ne vous parle pas, moi, de la vie des abilles le dimanche, n'est-ce pas? C'est la même chose.”

(uo. 186.)

(Nem, egyáltalán nem. Ne mondja ezt! Számomra a kérdés nem létezik. Ez az ember találmánya. Miért beszéljünk ilyen utópiáról? Amikor az ember kitalál valamit, valaki mindig melléte van, valaki ellene. Az Isten ideájának megalkotása tiszta hülyeség. Nem azt akarom mondani, hogy nem vagyok sem ateista, sem hívő, hanem egyáltalán nem akarok róla beszélni. Én nem beszélek Önnek a méhek vasárnapi életéről, nem igaz? Ez ugyanilyen.)

Cabanne kérdése tipikusan hülye kérdés volt. Ilyesmit általában nem kérdez meg valakitől az ember. Duchamp viszont válaszolt rá. Ha csak a választ olvasnám, esetleg azt mondanám, hogy Duchamp meggyőződéses ateista volt. De mivel tudom, hogy Duchamp nyilatkozataiban minduntalan játszik a szavakkal (és az interjú készítőjével is), továbbá tudom, hogy a kérdés hallatán izgalomba jött, az a véleményem, hogy az Isten léte vagy nem léte, az ember és az Isten kapcsolata, az élet és az élet utáni lét kapcsolata, a *saját* élete és halál utáni léte egyaránt Duchamp *legfontosabb problémái* közé tartozott. (Számomra még az sem mellékes, hogy a méhek életének kérdéseit éppen az a Joseph Beuys veti fel, akinek egyik híres és talányos munkája „Das Schweigen von Marcel Duchamp wird übenbewertet”).

Amikor három fiatal francia művész, Aillaud, Arroyo és Recalcati a festészet „fekete mágiájával” megpróbálja halálra ítélni Duchamp-t („La Fin tragique de Marcel Duchamp” 1965), ő hasonlóan „védekezik”, megpróbál nem beszélni róla. „La seule refutation, c'est l'indifférence” (uo. 178—180. — Az egyetlen cáfolat a közömbösség.) A magam részéről azonban meg vagyok győződve róla, hogy Duchamp-t legbelül mélységesen felzaklatta az ellene elkövetett „merénylet”.

Az a véleményem, hogy Duchamp egyfelől rendkívül tudatosan építette fel egész életművét, készült a halálra, másfelől — a külvilág felé — közömbösséget színlelt, sőt olykor cinizmussal terelte el a legvégső kérdéssel mások (és a maga) figyelmét. Tudatosságának legdöntőbb bizonyítéka második fő műve, az „Étant donné...” (Adva lévén...), illetve az a mód, ahogy ezt a művét több évtizeden át, teljesen titokban alakította, és nem sokkal halála előtt befejezte. Megvolt az a képessége, hogy pontosan beossza életének idejét. Közömbösségének viszont — és zsenialitásának is — bizonyítéka az a felirat, amit roueni sírkövére íratott: „D'ailleurs, c'est toujours les autres qui meurent.” (Egyébként mindig a többiek halnak meg.)

Duchamp idővel való gazdálkodására álljon itt egy magyar analógia. 1979. október 10-én meghalt egy festő, Altorjai Sándor. Duchamp-nak nagy tisztelője volt, de művészete nála sokkal nyersebb, cinikusabb és elkeveredettebb. A saját dadaizmusát „gyagyazmus”-nak nevezte. („Gyagyás” magyarul hülyét jelent.) Mivel hosszú ideje tudta, hogy halálos beteg, előkészítette utolsó kiállítását, majd fölakasztotta magát. A hagyatékában maradt egy cédula: meghívót tervezett — először a kiállítására, majd a temetésére. Megpróbált művészetet csinálni az életéből, mint Duchamp, és a halálából, mint a cseh Josef Honys (aki happeningként rendezte meg saját temetését Usti nad Labemben).

Duchamp sírfeliratának cinizmusát, bölcsességét és szépségét az a paradoxon adja, hogy tudom: ő írta, pedig ezt a mondatot mindig csak a *többiek* mondhatják róla. Holott a felirat szerint éppen a *többiek* a halottak... Altorjai Sándor sírfeliratát a *többiek* írták, sokkal prózaibb módon: „Altorjai Sándor élt 46 évet.” Bár az is lehet, hogy ő akarta ezt az egyszerű mondatot, ez esetben éppoly paradoxsá válik mint a Duchamp-é, a paradoxont pedig semmi más nem oldhatja fel, mint az, hogy művészetről van szó, ugyanis a művészet problémafelvetése *más*, mint a logikáé. (Talán a művészet problémái magasabbrendűek — vagy talán Duchampnak van „igaza”: „Nincs megoldás, mert nincs probléma.”)

Mindkét sírfelirat közömbös, mert ilyen feliratok helyett áll: „Az örök világosság fényeskedjék neki”, „Feltámadunk” stb. Altorjai esetében is felmerül a kérdés: viszonya Istennel. És a kérdés ugyanúgy megválaszolhatatlan. Altorjai *kifelé* valószínűleg ugyanúgy elutasította Istent, mint Duchamp. De — mint éppen Chaluppecký mutat rá az *Art and Sacrifice*-ban — a mai művész mártírrá válik, a *sacrum* (szentség) hiányát a *sacrificium*-mal (áldozat), önmaga feláldozásával igyekszik pótolni. Altorjai feláldozta magát, mártírrá vált, a mártíromság pedig, véleményem szerint, mindenképpen Istennel van kapcsolatban.

Van Duchamp-nak egy számomra rendkívül titokzatosnak tűnő mondata (a fentiek értelmében akár sírfelirat is lehetne):

QUAND
LA FUMÉE DE TABAC
SENT AUSSI
DE LA BOUCHE
QUI L'EXHALE,
LES DEUS ODEURS
S'ÉPOUSENT PAR
INFRA-MINCE

(AMIKOR
A DOHÁNYFÜST
ÉRZÖDIK
ANNAK SZÁJÁBÓL IS,

AKI KILEHELI,
A KÉT ILLAT
AZ INFRA-VÉKONY RÉVÉN
FORR ÖSSZE)

(idézi Marcel Duchamp: Duchamp du signe. Écrits, réunis par Michel Sanouillet. Paris 1975, 274) Duchamp a feliratot a View egyik számában közölte, és egyik értelmezését — véleményem szerint a View egy másik számának Duchamp által tervezett címlapja adja. Rajta egy palack szájából kiszivárgó füst a csillagos ég képével fonódik össze. Az *infra-vékony* számomra kulcsfogalommá vált, szorosan összekapcsol olyan dolgokat vagy fogalmakat, melyek *mégsem* érintkezhetnek, mint Michelangelo freskóján az Atyaisten és Ádám ujja, mint egy realizálatlan, mégis teljes szerelem, mint a *Nagy Üvegben* a Menyasszony és az Agglegények, mint az üveglap a kirakat előtt, amit Duchamp Breton számára tervezett, mint a foncsor Alice tükre, (a *Nagy Üveg* ugyancsak tükör!), mint az élet és a halál (a tibeti Halottak Könyve, a Bardo Tödol tükört rendel a halál pillanatához!), és még nagyon sok minden.

*

Chalupecký szerint Duchamp egyik legnagyobb tette a „megcsinálás”, a realizáció visszautasítása volt. Áldozat. Számomra ez a felismerés, valamint elképzelése a műalkotás pusztán nyersanyag-mivoltáról (amit a nézőnek kell feldolgoznia) két döntő tényező volt a magam „voluntarista kritikusi” elveinek, a „radikális félreértés elméletének” kidolgozásához. Ilyen értelemben próbáltam itt — Duchamp szellemében — Duchamp néhány gondolatát félreérteni.